

УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК: 631.15:65.011.4 [477]

Т.Ю. Білоусько

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

© Білоусько Т.Ю., 2013

Розглянуто питання сутності конкурентного середовища, особливості його формування в аграрній сфері. Зазначено фактори та чинники, що обумовлюють розвиток конкурентного середовища. Проаналізовано стан ринку досконалої конкуренції аграрних підприємств України та вплив на нього розвитку агрохолдингових структур. Окреслено головні проблеми в формуванні конкурентного середовища та пріоритетних напрямків вдосконалення системи управління його розвитком.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентне середовище, макросередовище, мікросередовище, управління, сільськогосподарські підприємства, агрохолдинги, ринок.

T. U. Bilousko

Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaeva

FORMATION OF THE UKRAINIAN AGRICULTURAL ENTERPRISES ENVIRONMENT COMPETITION

© Bilousko T. U., 2013

The questions of environment competition essence, features of it formation in an agrarian sphere are considered in the article. Factors and conditions which cause development of environment competition had marked. A market condition of Ukrainian agrarian enterprises perfect competition and influence on it of agroholding structures development had analyzed. Main problems in formation of environment competition and priority directions of control system perfection by his development had outlined.

Key words: competition, competitiveness, environment competition, macroenvironment, microenvironment, management, agricultural enterprises, agroholdings, market.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин і механізмів регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств потребують фундаментальних досліджень проблем конкуренції та конкурентоспроможності в аграрному секторі економіки. Конкурентні відносини поряд з державним регулюванням здатні забезпечити сталий розвиток аграрної сфери, не допустити дискримінації сільськогосподарських підприємств у розподілі прибутків з боку переробної галузі та торгівлі та забезпечити норму прибутку, що відповідає її рівню в інших галузях національного господарства. Відповідно, процеси формування конкурентного середовища в аграрній сфері набувають важливого значення для забезпечення розширеного відтворення і сталого розвитку

сільськогосподарських підприємств. Специфічним є те, що формування конкурентного середовища в економіці України відбувається без наявної необхідної бази її функціонування в минулому: інституціональної структури, інструментів, спеціалістів, досвіду та інших елементів. Саме це створює відповідні проблеми формування ефективного, прозорого конкурентного середовища аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням конкурентного середовища займаються такі вчені, як М. Портер, Г. Азосв, Макконел Кемпелл Р., Брю Стэнли Л., Р. Баглей, В. Базилевич, Б. Губський, П. Смоленюк, О. Кузьмін, Н. Горбаль, Ф. Павленко, М. Якубовський [2–12]. У роботах цих вчених ґрунтовно розглядаються як теоретичні аспекти сутності конкурентного середовища так й практичні питання специфіки його формування в транзитивній економіці України. Разом з тим, деякі аспекти методологічного, методичного та практичного характеру вдосконалення механізму формування конкурентного середовища сільськогосподарських підприємств, розроблення раціональних управлінських заходів, спрямованих на становлення конкурентної економіки аграрного сектора в межах територіальних утворень, є дискусійними та мало дослідженими. Відповідно виникає потреба в системному та комплексному дослідженні питань формування конкурентного середовища.

Постановка цілей статті. Українські підприємства аграрного сектора поступово заявляють про себе у висококонкурентному глобальному середовищі, яке визначає необхідність швидкої реакції на зміни та здатності управляти змінами на своєму ринку. Прискорити і полегшити виконання цих вимог до українських сільськогосподарських підприємств можна, розробляючи заходи щодо управління формуванням конкурентного середовища, перетворивши стратегію пристосування до вимог ринку на стратегію управління середовищем існування. Відповідно метою статті є обґрунтування теоретичних засад і практичних пропозицій щодо формування ефективного конкурентного середовища аграрних товаровиробників, яке передбачає вільне входження на ринок і вихід господарюючих суб'єктів, свободу підприємництва та ціноутворення, доступу до ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення й розвиток конкурентного середовища є невід'ємною складовою ринкової економіки, що характеризується сукупністю зовнішніх стосовно конкретного підприємства факторів, які впливають на конкурентну взаємодію підприємств відповідної галузі. Водночас конкурентне середовище є динамічним за темпами, глибиною, масштабністю змін на окремих конкретних ринках, елементом економічного життя.

Середовище, в якому функціонує сільськогосподарське підприємство, охоплює багато галузей народного господарства, що відрізняються економічними характеристиками, внутрішньою конкуренцією, обсягом капіталовкладень, ринками збуту, темпами та перспективами розвитку. Поняття “конкурентне” застосовується до визначення сутності середовища для підкреслення такої його ознаки, як існування багатьох економічних суб'єктів з одним напрямом інтересів, що функціонують в умовах обмеженої кількості ресурсів або благ, а отже – боротьби за задоволення власних інтересів, що визначається поняттям “конкуренція”. А тому формування повноцінного конкурентного середовища та розвиток конкурентних відносин неможливі без таких економічних явищ, як конкуренція та конкурентоспроможність. Безперечно, що функціонування майже всіх господарюючих суб'єктів нині відбувається в умовах конкуренції. Згідно із Законом України “Про захист економічної конкуренції”, конкуренція – це змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття, завдяки власним досягненням, переваг над іншими суб'єктами господарювання [1]. Унаслідок цього споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

У своїх працях М. Портер виходить з припущення, що конкуренція у будь-якій галузі формується під впливом п'яти основних сил: наука і технологія; капітал; робоча сила; інфраструктура; інформація. Саме взаємодія п'яти конкурентних сил, за М. Портером, визначає

потенціал рентабельності товарного ринку, тому що вони впливають на ціни, які можуть диктувати суб'єкти господарювання, на витрати, які вони понесли та на розміри капіталовкладень, необхідні для того, щоб конкурувати в цієї галузі. Він також зазначає, що конкурентне середовище є сукупністю якісних та кількісних показників, які характеризують стан розвитку конкуренції [2].

Закон конкуренції передбачає для продавців і покупців можливість вибору відповідної кількості конкурентів. Наявність контрагентів є важливою складовою конкурентного середовища, адже відсутність конкуренції веде до монополії, тому в умовах ринку значне місце приділяється формуванню і підтримці функціонування малого та середнього бізнесу та регулювання великого [3, с.4].

Крім структурного визначення конкурентного середовища, ми можемо визначити його й функціонально, адже конкурентне середовище є системою взаємовідносин, для якої є характерними такі риси, як цілісність; ієрархічна структура (єдність зв'язків між елементами, їх ієрархія); взаємодія, взаємозалежність (взаємний вплив елементів); спрямованість (здатність системи розвиватися у відповідності до визначеної мети). Такий підхід ґрунтується на тому, що конкурентне середовище для суб'єкта господарювання – це певний стан ринку, результат дії окремих, економічних агентів, зокрема й держави. Суб'єкту господарювання, який сам є елементом конкурентного середовища, необхідно для виживання оперативно реагувати на велику кількість чинників, що формують конкурентне середовище.

Ми поділяємо думку Р. Багдея про те, що конкурентне середовище можна представити як сукупність ринкових умов і факторів, що визначають функціонування та відносини у процесі конкуренції підприємств, які виробляють однорідну продукцію, використовують однотипні сировину й матеріали, а також мають одне коло споживачів [4].

Г. Азов зазначає, що без аналізу факторів, які формують систему конкурентного середовища підприємства, неможлива практична робота на ринку [5, с.26]. При цьому потрібно враховувати, що процес формування конкурентного середовища відбувається як на макроекономічному, так й на мікроекономічному рівнях, що підтверджує цілісність економічної системи, в якій воно розвивається, а відтак, й фактори формування конкурентного середовища є відмінними. Динаміка та структура конкурентного середовища на макроекономічному рівні зумовлена спадковістю попередньої економічної системи, передумовами розвитку того чи іншого ринку на конкретній території та цілями і реалізацією конкурентної політики держави. Як ми вже зазначали, конкурентне середовище в нашій країні формується одночасно із становленням ринкових відносин, тому, як підкреслюють Ф. Павленко та М. Якубовський – конкурентне середовище на макроекономічному рівні зумовлене відкритістю економіки, руйнуванням адміністративних обмежень міжрегіональної міграції товарів, формуванням ефективного власника в процесі приватизації тощо. Так, конкурентоспроможність галузі можна істотно підвищити завдяки інтернаціоналізації попиту, тобто залучення споживачів з-за кордону. Тому пріоритет доцільно віддавати тим галузям, які мають споріднені конкурентоспроможні підприємства [6, с. 46]. Визначаючи фактори, що негативно впливають на національний рівень конкурентного середовища, є чинники макрооточення, якими за М. Портером є: економічна криза, високі темпи інфляції та фінансова нестабільність, значні масштаби тіньового бізнесу, структурна незбалансованість економіки, неготовність держави протидіяти монополізму, недосконалість законодавчих актів тощо [8].

На мікроекономічному рівні конкурентне середовище визначається такими параметрами, як: представництво конкурентів на ринку (кількість підприємств, їхня ринкова частка та ринковий потенціал підприємств); товарні межі ринку; географічні межі ринку. Серед чинників, що підвищують рівень конкурентного середовища на мікроекономічному рівні, виокремлюють сприятливу кон'юнктуру ринку; низькі бар'єри вступу на окремі ринки, зростання кількості суб'єктів господарювання. До чинників, що погіршують конкурентне середовище для суб'єкта господарювання на окремих ринках, належать: намагання окремих суб'єктів збільшити свою владу на ринку, високий ступінь ризику підприємницької діяльності, загроза банкрутства, непрофесіоналізм менеджерів, низький ринковий потенціал.

Конкурентне середовище є часткою мікросередовища підприємств, оскільки характер конкуренції в галузі ґрунтується на взаємодії конкурентів, постачальників, покупців, що створюють сили конкуренції: загроза появи нових конкурентів, загроза появи товарів-замінників, конкуренція серед постачальників, конкуренція серед покупців та суперництво між існуючими конкурентами.

У роботах інших вчених головна увага при окресленні конкурентного середовища спрямована на моделі конкуренції і відповідні до цього характеристики ринку.

Так, Г. Азоев зазначає, що особливості конкурентного середовища підприємства визначаються типом конкуренції на даному ринку. Для визначення його особливостей доцільно зіставити характеристики чотирьох моделей конкуренції з основними параметрами ринку. Додатковими критеріями для визначення переважної моделі конкуренції, яка реалізується на ринку, можуть бути пріоритети маркетингової політики підприємства. Для різних моделей конкуренції вони мають специфічні особливості [5].

Аналогічний підхід до видів конкурентного середовища застосовують К. Макконел та С. Брю, О. Кузьмін та Н. Горбаль, які аналізують традиційні моделі конкуренції відповідно до типів ринку [7, 8]. Залежно від типів ринків до основних видів конкуренції належать вільна або чиста, досконала та монополістична або недосконала конкуренція.

Так, за вільної, або досконалої конкуренції жодне з підприємств не може впливати на ринкову ціну. З виникненням монополій вільна конкуренція перетворюється на монополістичну, або недосконалу. Вона відбувається між крупними компаніями (всередині монополізованого сектора, між членами групових монополій) і дрібними та середніми підприємствами. Найважливішими рисами недосконалої конкуренції є встановлення монополією високих цін і привласнення на цій основі монополією високих прибутків.

Особливістю недосконалої конкуренції є й те, що вона дедалі більше переміщується із сфери обігу у сферу безпосереднього виробництва, з галузевого на міжгалузевий рівень. Це означає, що вона дедалі більше ґрунтується на впровадженні нових досягнень науки і техніки у виробництво і спрямована на поліпшення якості продукції [9].

Формування конкурентного середовища сільськогосподарських підприємств України загалом обумовлене впливом чинників, які окреслив М. Портер:

1. Факторні умови, тобто конкретні фактори (кваліфікована робоча сила відповідного профілю, інфраструктура), які потрібні для успішної в цієї галузі;
2. Умови попиту, тобто який на внутрішньому ринку попит на продукцію або послуги, що пропонує ця галузь;
3. Наявність або відсутність споріднених або підтримувальних галузей;
4. Стратегія підприємства, її структура та конкуренти, тобто які умови в країні, що визначають умови створення та управління підприємством, та який характер конкуренції на внутрішньому ринку [10].

Разом із тим, формування конкурентного середовища деяких галузей у вітчизняній економіці перебувають під впливом ще й інших чинників: безпосереднього державного втручання, залишків так званого адміністративного монополізму тощо.

Відповідно, підприємства та регулювальні органи державної влади насамперед стикаються із проблемою діагностики конкурентного середовища. Для підприємств аналіз проводиться з метою виявлення характеру середовища та вимог, які висуваються до господарюючих суб'єктів, а для регулюючих органів – недоліків і негативних тенденцій, які можуть призвести до дисбалансу в розвитку ринку.

Так, на думку В. Базилевича, конкурентне середовище – це сукупність неконтрольованих суб'єктів і сил, що діють за межами підприємства [11]. Постає питання: як можна контролювати дію цих суб'єктів, особливо на аграрному ринку – ринку, функціонування якого забезпечує продовольчу безпеку країни? Ми підтримуємо думку дослідників про те, що ступінь проникнення на ринок сільськогосподарської продукції залежить й від політики в сфері регулювання конкуренції, яку здійснює держава, адже державі вигідно створювати, розвивати конкурентне середовище, яке є ефективним засобом розвитку економіки, суспільства, гарантом стабільного надходження

коштів до державного бюджету, укріплення позицій країни на світовому ринку. Тому, аналізуючи стан конкурентного середовища аграрного виробництва, потрібно враховувати вплив на неї не п'яти, а шести конкурентних сил, включаючи в їх склад і силу впливу державної політики в галузі.

Сьогодні конкурентне середовище сільськогосподарських виробників є складним та неоднозначним. Формування конкурентного підприємницького сектора, який створює конкурентне ринкове середовище, було здійснено в українській економіці, зокрема її агропромисловому секторі, на початку 90-х років під час роздержавлення та приватизації сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих організацій. Можна зазначити, що процес формування продовжується під впливом різних факторів: появи нових суб'єктів господарювання як в сфері постачання матеріально-технічних ресурсів, сфері виробництва, переробки, дистрибуції. Але головною ланкою ми вважаємо саме виробництво сільськогосподарської продукції.

Підприємство веде конкурентну боротьбу на різних ринках, тому для проведення поглибленого наукового аналізу конкурентне середовище можна також поділити на сегменти залежно від типу об'єкта конкуренції. Однак при сегментуванні аграрного ринку необхідно враховувати, що перелічені ринки не є ізольованими сегментами, а тісно пов'язані між собою, і зміна конкурентного середовища на одному з них безпосередньо змінює середовище на іншому.

Типове конкурентне середовище підприємств аграрного сектора економіки має такі основні складові:

- конкурентне середовище на ринку засобів сільськогосподарського виробництва і виробничих ресурсів;
- конкурентне середовище на ринку готової продукції та послуг;
- конкурентне середовище на ринку праці;
- конкурентне середовище на ринку інформаційно-консультаційних послуг;
- конкурентне середовище на фінансово-кредитному ринку.

У будь-якому із зазначених сегментів конкурентного середовища сільськогосподарських підприємств основною умовою його гармонійного розвитку є економічна свобода кожного суб'єкта в усіх сферах його діяльності, а саме наявність можливості вільного вибору: постачальника; використання матеріально-технічних ресурсів; каналів збуту виробленої продукції; визначення стратегії підприємства; проведення гнучкої цінової політики.

Формування ефективного конкурентного середовища на ринку в аграрній сфері економіки значною мірою залежить від розвитку організаційно-правових форм господарюючих суб'єктів на цьому ринку. Рівноправність і недискримінація всіх суб'єктів аграрного ринку є передумовою формування ефективного конкурентного середовища [12].

Проаналізуємо умови формування конкурентного середовища з погляду головної конкурентної сили – конкуренції виробників продукції, що вже діють на аграрному ринку.

у 2011 р. на аграрному ринку України здійснювало свою господарську діяльність 56133 сільськогосподарських підприємства, серед яких: фермерські господарства – 41488 од., (73,9 %), господарські товариства – 7757 од. (13,8 %), приватні підприємства – 4140 од. (7,4 %), виробничі кооперативи – 905 од. (1,6 %), державні підприємства – 311 од. (0,6 %) та підприємства інших форм господарювання – 1532 од. (2,7 %). Потрібно зазначити, що за 5 років кількість суб'єктів господарювання зменшилася на 3,9 % [13]. Відбулося зменшення фермерських господарств та приватних підприємств. Натомість збільшилася кількість господарських товариств. Ми вважаємо, що відбувається процес укрупнення сільськогосподарських підприємств.

Крім того, важливо звернути увагу на збільшення кількості агрохолдингів, які орендують дуже великі земельні наділи. Так, в 2012 р. серед найбільших агрохолдингів – ПАТ “UkrLandFarming” (532 тис. га), Представництво “Ен-сі-ейч Едвайзорс Інк.” (450 тис. га), ТОВ “Кернел Капітал” (330 тис. га), ТОВ “Група компаній “Мрія Агро” (298 тис. га), ПАТ “Миронівський хлібопродукт” (280 тис. га), ТОВ “Українські аграрні інвестиції” (260 тис. га), ТОВ Фірма “Астарта-Київ” (245 тис. га), ТОВ “Харвіст Холдинг” (220 тис. га) та ін. Лише 10 найбільших агрохолдингів України орендують майже 3 млн. га [14]. За різними оцінками, 75 найбільших

агрохолдингів орендують близько 6 млн. га сільськогосподарських угідь, або близько 15–16 % загальної площі сільськогосподарських угідь, що перебувають у власності і користуванні сільськогосподарських підприємств громадян. За прогнозами, до 2015–2016 рр. планується збільшення орендованих земель ще на 2–3 млн. га. Важливим є той факт, що холдингізація сільського господарства України призвела до того, що фактично всі елементи агропродовольчої сфери перебувають під значним контролем агрохолдингів.

Так, за даними за 2010 р., агрохолдинги виробили 11,8 % продукції рослинництва та 26,2 % продукції тваринництва від загального обсягу продукції сільського господарства в Україні [15].

Сфери переробки, зберігання, збуту продукції ще більш монополізовані, ніж сфера виробництва. Станом на 01.01.2012 р. в Україні загальна ємність сертифікованих елеваторів становила 30,5 млн. т. Лише 14 агрохолдингів мають елеватори із загальною ємністю майже 13,1 млн. т. [16]. Такі підприємства, як ТОВ “Кернел-Капітал”, ТОВ СП “Нібулон”, ТОВ Компанія “Агротрейд” мають відповідно 24, 25 і 11 елеваторів. Додатково ТОВ СП “Нібулон” має власний флот, мережу припортових та річкових терміналів, ТОВ “Кернел-Капітал” – власний портовий зерновий термінал в Іллічівську (СП ТОВ “Трансбалктермінал”), НВФ “Сінтал’Д” ТОВ – п’ять портових терміналів, ТОВ “Лотуре-Агро”, ТОВ “Украгроком”, ТОВ “Рамбурс-Трайгон” – власні трейдингові компанії тощо [17]. Відповідно, ці агрохолдинги є найбільшими експортерами сільськогосподарської продукції. Так, за період з липня 2012 р до травня 2013 р. серед найбільших експортерів зерна – ТОВ “Кернел-Капітал” – 9,84 % від загального експорту, ТОВ СП “Нібулон” – 9,84 %, “Louis Dreyfus Commodities Ukraine Ltd” – 8,56 %, “Серна” (дочірня компанія швейцарської “Glencor”) – 6,19 %, “Альфред С. Топфер Інтернешнл Україна” – 7,56 %, ПАТ “Укрлендфармінг” – 3,76 %, ТОВ “Кернел-трейд” – 3,22 % [18].

Розвиток великих агрохолдингів призводить, з одного боку, до залучення значних зовнішніх інвестиційних ресурсів, нових технологій і продуктів, інноваційного менеджменту та спричиняє зростання внутрішньої та міжнародної конкурентоспроможності. З іншого – масштабна діяльність агрохолдингів, як правило, порушує цінові та структурні пропорції на внутрішньому ринку, сприяє монополізації окремих його елементів, посилює зовнішні неекономічні впливи. Особливо суперечливими є впливи експансіоністської політики агрохолдингів на інтенсивність та структуру конкуренції в країнах з невисоким рівнем економічного розвитку та незрілими ринковими відносинами, такими як Україна.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конкурентне середовище – це результат і умови взаємодії великої кількості суб’єктів ринку, що визначає відповідний рівень економічного суперництва і можливість впливу окремих економічних агентів на загальноринкову ситуацію. Важливо, що конкурентне середовище утворюється не лише і не стільки власне суб’єктами ринку, взаємодія яких викликає суперництво, але насамперед відносинами між ними.

Фактори та складові конкурентного середовища не є постійними, – вони змінюються з часом. Тому будь-яке підприємство для виживання та збереження конкурентоспроможності повинно корегувати свою діяльність відповідно до вимог конкурентного середовища. Це пов’язано з тим, що зміна факторів конкурентного середовища може призвести до певного дисбалансу між підприємством і середовищем і спричинити необхідність адаптації підприємства. У зв’язку з цим воно повинно володіти здатністю проводити адекватні зміни.

Відповідно, з метою посилення конкурентних позицій сільськогосподарських підприємств необхідно сприяти формуванню ефективної системи управління, спроможної створити умови конкурентного середовища для суб’єктів аграрного підприємництва, впливати на їх ринкову силу, зміцнювати матеріально-технічну базу агропромислового комплексу, формувати фінансові ресурси господарств, удосконалювати систему стандартизації сільськогосподарської продукції, а також гарантувати інформаційне забезпечення аграрного ринку.

Враховувати потрібно також, що інтернаціоналізація ринків якісно змінює умови і чинники розвитку конкурентного середовища, яке дедалі більше набуває глобальних рис. За таких умов підтримка ефективного конкурентного середовища стає важливою функцією держави, що вкрай

актуально для України. Регуляторна аграрна політика держави повинна бути спрямованою на недопущення монополізації ринку оренди землі та ринку сільськогосподарської продукції, втрати конкуренції на них. Необхідно забезпечити рівні економічні умови для розвитку аграрних підприємств різних форм.

1. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>. 2. Портер М. Э. Конкуренция / М. Э. Портер. – М.: Вильямс, 2002. – 495 с. 3. Губський Б.В. Конкуренентоспроможність української економіки. Орієнтири макрополітики в кризових умовах / Б. В. Губський // Економіка України. – 1999. – №4. – С.4–15. 4. Баглей Р. Управління конкурентним середовищем в аграрній сфері / Р. Баглей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.stelmaschuk.info/archive-internet-conference/53-conferencia-11-10-2012/500-500.html 5. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г. Л. Азоев. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с. 6. Павленко Ф. Підвищення конкурентоспроможності виробництва в країнах з перехідною економікою. / Ф. Павленко, М. Якубовський // Економіка України, 1998. – №11. – С. 42. 7. Макконел Кэмпелл Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Макконел Кэмпелл Р., Брю Стэнли Л. – [Пер. с англ. 11-го изд]. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с. 8. Кузьмін О. Є. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: підручник / О. Є. Кузьмін, Н. І. Горбаль. – Львів: Компакт – ЛВ, 2005. – 304с. 9. Мировая экономика и международный бизнес / [Под ред. В. В. Полякова и Р. К. Щепкина]. – М.: КНОРУС, 2005. – 656с. 10 Портер М. Стратегія конкуренції: [пер. с англ. А. Олійник, Р. Скільський]. – К.: Основи, 1997. – 390 с. 11. Базилевич В. Формування конкурентного середовища у транзитивній економіці: проблеми, тенденції, протиріччя / В. Базилевич // Конкуренція. Вісник АМК. – 2003. – № 2. – С. 24–28. 12. Смоленюк П. С. Управління формуванням конкурентного середовища аграрних товаровиробників / П. С. Смоленюк // Інноваційна економіка – С.103–112. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek1/103.pdf 13. Сільське господарство України за 2011 рік: Статистичний щорічник / Державний комітет статистики України: Під заг. керів. Ю. М. Остапчука. – К., 2012. – 324 с. 14. 10 крупнейших латифундистов в 2012 году / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukragroconsult.com/ukragrokonsalt/novosti-temp/skolko-krupneishie-agroholdingi-ukrainy-zaplatili-za-arendu-zemli. 15. Доля агрохолдингов в производстве валовой продукции сельского хозяйства в Украине / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zet.in.ua/markets/apk/dolya-agroholdingov-v-proizvodstve-valovoj-produkcii-selskogo-hozyajstva-v-ukraine/> 16. Элеваторы в Украине / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zet.in.ua/markets/apk/elevatory-v-ukraine/> 17. Гуторов А. О. Корпоратизация сельского хозяйства в Украине / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/Portal/////Chem_Biol/Vsna/ekon/2013.../16.pdf 18. Рынок зерна в Украине / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zet.in.ua/markets/apk/rynok-zerna-v-ukraine/>